

SADRU'D-DİN KONEVÎ KÜTÜPHANESİ VE KİTAPLARI

Mikâil BAYRAM*

GİRİŞ

Anadolu Selçukluları dönemi bilginlerinden olup sultanlar muallimi diye tanınan Malatya'lı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın (618/1221) oğlu, ünlü Mağribli sūfî Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî'nin (638/1241) üvey oğlu ve talebesi olan Şeyh Sadru'd-din Muhammed el-Konevî (673/1274) ölümünden kısa bir süre önce bir "Vasiyet-nâme" yazmıştır¹. Konevî bu Vasiyet-nâme'de bazı duygu ve düşüncelerini, yakınlarına, dostlarına tavsiyelerini ve yapmalarını istediği bazı işleri bildirmektedir. Bir buçuk-iki sahife kadar olan bu Vasiyet-nâme'de Sadru'd-din Konevî şahsî kitaplarıyla ilgili olarak da bazı isteklerde bulunmaktadır. Bu istekleri birkaç madde halinde ifade etmek mümkündür:

1. Felsefeye dair olan kitapların satılıp parasının Müslüman fakirlere sadaka olarak dağıtılmasını,
 2. Tıp, Fıkıh, Tefsir ve Hadis'e dair kitaplarının Şam'a (Dımaşk) götürülüp orada ilim ile meşgul olanların istifadesine sunulmak üzere vakfedilmesini,
 3. Kendi te'lifi olan eserlerin de Afifü'd-din'de hatıra olarak kalmasını bildirmektedir. Bu Afifü'd-din'in Sadru'd-din Konevî'nin kızı Sekîne'nin eşi yani damadı olduğu anlaşılmaktadır.
 4. Kendisinden sonra hiç kimsenin şeyhinin (İbnü'l-Arabî) ve kendisinin te'lif eserlerinde derunî ma'nalar (mevâcid) aramamaları ve yorumlamamalarını, çünkü bu yolun kendisiyle kapandığını bildirmektedir.
- Bu bildiride Sadru'd-din Konevî'nin şahsî kitapları ve bu kitapların yedi yüz yıllık macerası ile ilgili bilgiler verilecektir.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. mbayram@selcuk.edu.tr

¹ Bu Vasiyet-nâme'nin pek çok el-yazması nüshaları var. Bunlardan birini Osman Nuri Ergin resim olarak yayınlamıştır. Bkz. Şarkiyat Mecmuası, İstanbul 1957, II, 82-83. Bir nüshasını da İ. Hakkı Konyalı Konya Tarihi'nde (Konya 1964, s. 496-498) gene resim olarak yayınlamıştır.

A. KONYA SADRU'D-DİN KONEVÎ KÜTÜPHANESİ

Sadru'd-din Konevî 16 muharrem 673 (22 temmuz 1274) günü vefat etmiştir. Vefatından sonra kitapları ile ilgili tavsiyelerinden üçüncü şık yani kendi te'lifi olan eserlerle ilgili tavsiyesi hariç diğer tavsiyelerinin hiç birine uyulmamıştır². Onun zamanında devlet yetkilileri Konevî'nin talebe ve yakınları, dostları çok büyük maddî ve manevî değere sahip bulunan kitaplarının satılmasına ve Şam'a götürülmesine ve Anadolu'nun bu değerli hazineneden mahrum kalmasına gönülleri razı olmamıştır. Sadru'd-din Konevî'nin öldüğü yılın aylarında mezarı ve camii ile medresesi arasında bir imaret ve kütüphane inşa ederek onun adına vakfiye düzenlemişler ve kitaplarını buraya vakfetmişlerdir. Bu durum cami, imaret ve kütüphaneye açılan ve bugün de mevcut olan dış kapı alınlığındaki kitabede ifade edilmiştir. Bu kitabenin tercümesi şöyledir: "Bu kutlu imaret, içinde Sadru'd-din Muhammed b. İshak'ın medfun bulunduğu türbe ve vakfiyesinde şartları belirtilmiş bulunan vakfettiği kitaplarını ihtiva eden kütüphane (Daru'l-kütüb) onun salih arkadaşları adına 673 (1274) yılı aylarında inşa edildi"³. Bu imaretin kimler tarafından inşa edildiği belirtilmemiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Konevî'nin yakınlarının ve o dönemin yetkili ve nüfuzlu kişilerinin bu işi böyle plânladıkları anlaşılmaktadır. Bu işi yapanlar Konevî'nin kızı Sekîne ile damadı Afifü'd-din'in rızasını da almış olmalıdır. Ancak Sadru'd-din Konevî'nin kendi el-yazısı olan te'lif eserleri ve özel defterlerinin bu kütüphaneye konmadığı Vasiyet-nâmesi'nde belirtildiği üzere damadı Afifü'd-din'e hatıra olarak bırakıldığı sonraki asırlara intikal eden bilgilerden öğrenilmektedir.

Sadru'd-din Konevî Kütüphanesi bu şekilde teşekkül ettikten sonra dönem dönem başka insanlar da bu kütüphaneye kitaplar bağışlamışlardır. Bu kitapların kapak sahifelerine "Bu kitabın Sadru'd-din Konevî vakfı olduğu" kaydı yazılmıştır. Fakat bizzat Sadru'd-din Konevî'den intikal eden kitaplarda Sadru'd-din el-Konevî'nin temellük imzası bulunmaktadır. Bir çoklarında da S. Konevî'nin hocaları ve yakınlarının sema ve kıraat kayıtları bulunmaktadır⁴.

Sadru'd-din Konevî Külliyesi diye anılan yapı bugün mevcuttur. Ancak medrese, iahse ve ibate yeri günümüze gelmemiştir. Kütüphane kısmı iki bölümden müteşekkildir. İç avludan merdivenle ikinci kata çıkılınca geniş bir okuyucu salonuna girilmektedir. Salonun kible cihetindeki oda ise kitapların muhafaza edildiği yerdir. Yapı Osmanlılar zamanında bir çok defalar onarım görmüştür. Son büyük onarım Sultan II: Abdülhamid dönemi Konya valisi Ferid Paşa tarafından 1317 (1899) yılında gerçekleştirilmiştir. Bütün bu onarımlarda yapının ne kadar değiştiğini araştırmak ayrı bir araştırma konusudur.

1926'da yeni bir düzenleme ile Sadru'd-din Konevî'nin kitapları asıl yerinden kaldırılarak Konya Yusufpaşa Kütüphanesi'ne konulmuş ve bugün burada hizmete sunulmaktadır. Sadru'd-din Konevî'nin kaç kitabı bulunduğu ve ne kadarının günümüze geldiği bu yazıda ele alınacaktır.

² Aslında Sadru'd-din Konevî vasiyetinde yer alan başka tavsiyelerine de uyulmamıştır. Meselâ: kabri üzerine kümbet gibi bir binanın yapılmasını bildirdiği halde ölümünden çok sonra kabri üzerine kafesli bir yapı inşa edilmiştir. Zehebî (Tarihu İslâm, s. 93) Sadru'd-din Konevî'nin yakınlarına cenazesinin Şam'a götürülüp şeyhi İbnü'l-Arabî'nin yanına defnedilmesini vasiyet etmiş iken bu isteğinin yerine getirilmediğini bildirmektedir.

³ Bkz. Burada levha: I.

⁴ Bkz. Burada levha: II.

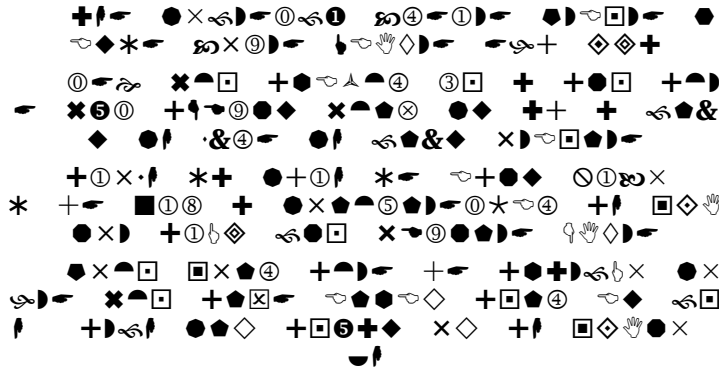
B. SADRU'D-DİN KONEVÎ'NİN KİTAPLARI

Sadru'd-din Konevî'nin babası Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak Anadolu Selçuklularını Devleti hizmetinde bulunmuş, birkaç defa diplomat olarak Bağdad'a gitmiş bu yolculukları esnasında Musul ve Cizre'de devrin tanınmış ilim adamlarından İbnü'l-Esîr kardeşlerle, İbnü'l-Cevzî ve oğlu Abdurrahman ile görüşmeleri olmuş ve onların bir takım eserlerini ve daha başka eserler edinmiştir. Bu eserler oğlu Sadru'd-din Konevî'ye intikal etmiştir ki, bunların bir çoğu müelliflerin veya yakınlarının el-yazılarıdır. Diğer taraftan Sadru'd-din Konevî uzun süre Suriye ve Mısır'da üvey babası Muhyî'd-din İbnü'l-Arabî'nin yanında bulunmuş, üvey babasının da birçok eserleri Sadru'd-din Konevî'ye intikal etmiştir. Bu eserler arasında İbnü'l-Arabî'nin kendi el-yazısı olan te'lif eserleri ve Mağrib'den getirdiği bir takım şahsî eserleri bulunmaktadır.

Sadru'd-din Konevî'nin kendi te'lifi olan eserlerin kendi el-yazısı olan nüshaları da kitapları arasında bulunuyordu. Dostlarına ve devlet adamlarına yazdığı mektupları ve dostlarının kendisine yazdıkları mektuplar ve bir takım küçük risaleleri özel defterlerinde toplamıştı. Kısacası zengin ve muhtevalı bir koleksiyona sahip idi. Onun bu defterleri Anadolu Selçuklularını döneminin ilmî, siyasî ve kültürel hayatı ile ilgili zengin bir arşiv niteliğinde idi.

Sadru'd-din Konevi, sürekli yazan, not düşen bir bilim adamıdır. Dostlarına, devlet adamlarına mektuplar yazmakta, bazen küçük hatırasını tarih vererek bir kenara kaydetmektedir. Fakat ömrünün son bir yılına ait hiçbir notuna rastlanmamaktadır. Bu durum onun ömrünün son yılında hasta olduğunu düşündürmektedir. Bu yazıya konu olan "Vasiyye" sini muhtemelen hasta olduğu günlerde ya bizzat yazmış veya yakınlarına yazdırmış olmalıdır.

Sadru'd-din Konevî'nin kitapları onun adına inşa edilen kitaplığa yerleştirilirken her kitabın kapak sahifesine (zahriye) şöyle bir vakıf kaydı yazmışlardır:

Bu vakıf kaydının kısaca tercümesi şöyledir: "Kendisinin te'lifi olan bu kitap...Sadru'd-din Muhammed ...tarafından kabri yanında inşa edilen kütüphaneye Müslümanların yararlanmaları için vakfedildi. Kitabın ancak rehin karşılığında kitaplıktan çıkarılmasını aksi halde yerinde ondan yararlanılmasını şart koştu..."

Bu ibare onun kendi te'lifi olan Denizlili Yusuf b. Ahmed tarafından 672 (1273) yılında kopya edilen "Miftâhu cem'i'l-gayb" adlı eserinin 1^a sahifesine yazılan vakıf

kayıdır⁵. Diğer kitaplarının her birinin kapak sahifesine buna benzer bir vakıf kaydı yazılmıştır. Bu demektir ki ölümünden sonra S. Konevî'nin bütün kitapları tescil edilmiştir. Ancak bu kitaplarının miktarını ve adlarını öğrenebileceğimiz bir liste o günden günümüze gelmemiştir. Bu yüzden de S. Konevî'nin kaç kitabı bulunduğunu bilmiyoruz. Ancak Fatih Sultan II. Mehmet zamanında Karaman İli fethedilince o bölgedeki vakıfları tescil etmek amacıyla 880 (1475-76) yılında Karaman İli'ne gönderilen Osmanlı İl-yazıcıları Konya'da Sadru'd-din Konevî'nin vakfını da tescil etmişlerdir. Bu arada Konevî'nin Kütüphanesi'ndeki kitapları da tek tek kaydetmişlerdir. Bu kayda göre Konevî'nin vakfı olan kitapların sayısı 200 küsur eserdir⁶. Bu liste ile bugün Konya Yusufpaşa Kütüphanesi'nde bulunan Sadru'd-din Konevî'nin kitapları karşılaştırıldığı zaman yedi yüz yılı aşan tarih süreci içinde pek çok kitaplarının zayi olduğu görülmektedir. Bu kitapların ne şekilde zayi olduğunu açıklamaya geçmeden önce Sadru'd-din Konevî'nin şahsî kitapları ile ilgili bazı önemli tarihî bilgileri kısaca hatırlatmam gerekmektedir.

Sadru'd-din Konevî hayatta iken etrafında çok sayıda talebeli bulunuyordu. Bu talebeli onun gözetiminde bilimsel çalışmalarını yürütüyorlardı. Onun ve hocası İbnü'l-Arabî'nin eserlerini okuyor, istinsah ediyor ve hatta onun teşvik ve yol göstermeleriyle şerhler, te'lifler yapıyorlardı⁷. Onun ölümünden sonra da müellefat sahibi olan bazı talebeli ünlenmişlerdir. Bunlardan çok tanınmış olanları şunlardır:

1. Kutbu'd-din-i Şirâzî (710/1310)
2. Müeyyedü'd-din Mahmud el Cendî (700/1301)
3. Fahu'd-din-i Irâkî (688/1289)
4. Şihabü'd-din Çoban el-Eraklî (?)
5. Saidü'd-din el-Feganî (692/1393)
6. Zeynü'd-din Muhammed b. Ebi Bekr er-Râzî (678/1279)
7. İzzü'd-din Muhammed eş-Şirvânî (?)

Dönem dönem bir çok tanınmış bilim adamları, İbnü'l-Arabî'nin ve S. Konevî'nin eserlerinin ana nüshalarına ulaşmak için uzak yerlerden Konya'ya kadar gelerek Sadru'd-din Konevî Kütüphanesi'nde bir süre çalışma imkânı bulmuşlar, onun ve İbnü'l-Arabî'nin eserlerini istinsah ederek götürmüşlerdir. Bunlardan tanınmış olanlarından bir kaç şunlardır:

1. Ünlü dilci Mevdü'd-din Muhammed el-Fîrûzâbâdî (817/1414)
2. Molla Abdurrahman-ı Câmî (898/1492)
3. Fatih Sultan Mehmed'in hocası Akşemseddin (862/1457)
4. Yâr Ali Şirâzî (814/1412)
5. Seyyid Şerif el-Curcanî(816/1414)

C. KONEVÎ'NİN KENDİ EL-YAZILARI VE DEFTERLERİ

Kadı Burhaneddin'in özel tarihçisi Aziz-i Esterebâdî'nin bildirdiğine göre Eretna Oğulları devri bilginlerinden Yâr Ali Şirâzî Kayseri'den birkaç halı ile Konya'ya gelmiş ve Sadru'd-din Konevî'nin makamına halıları hediye etmiştir⁸. Yâr Ali bu vesile ile bir müddet

⁵ Bkz. Burada Levha: III.

⁶ Bkz. İ Hakkı Konyalı Konya Tarihi, s. 501-503.

⁷ Mesalâ bkz. Levha: IV.

⁸ Bez ü Rezm, İstanbul 1928, s. 384.

rinden bir tanesi günümüze gelmiştir. Bu defter Konya Yusufâğa Kütüphanesi nr. 7850'de kayıtlıdır¹². Ola ki başka kütüphanelerde de S. Konevî'nin bu defterleri ve kendi te'lifi olan eserlerin müellif nüshaları vardır.

SONUÇ

Anadolu Selçukluları zamanında Konya, İslâm dünyasının önde gelen ilim ve irfan merkezi durumunda idi. Selçuklu ve Osmanlı tarihi boyunca iki büyük fikrî ve irfanî hareketin merkezi olma özelliğini korumuştur. Bu fikir ve irfan hareketlerinden biri Mevlânâ Celâlî'd-din-i Rûmî'nin başlattığı "Celâliye" hareketidir. Mevlânâ'dan sonra "Mevleviye" (Mevlevîlik) adı altında bir tarikat şeklinde devam etmiştir. Konya'dan neş'et eden diğer fikir akımı da "Ekberîye" hareketidir. Bu hareket, adını "Şeyhu'l-ekber" diye anılan Muhyî'd-din İbnü'l-Arabî 'den almaktadır ve Konyalı Şeyh Sadrû'd-din Muhammed'in başlattığı ilmî ve irfanî harekettir.

Sadrû'd-din Konevî uzun süre, Şam'a yerleşen üvey babası ve hocası İbnü'l-Arabî'nin yanında kalmış ve onun yetiştirdiği en tanınmış talebesi ve takipçisi olmuştur. 645 (1247) yılında Konya'ya dönmüş ve ömrünün sonuna kadar Konya'da yaşamıştır. Sadrû'd-din Konevî Suriye'den Konya'ya gelirken öz babası Mecdü'd-din İshak ve üvey babası İbnü'l-Arabî 'den kendisine intikal eden külliyetli miktardaki eserleri beraberinde Konya'ya getirmiştir. Konya'da talim, tadrîs ve te'lif ile meşgul olmuş ve Konya'yı "Ekberîye" denilen fikir akımının merkezi haline getirmiştir. Hocasının eserlerini okutmuş, şerh etmiş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Talebesi Müeyyedü'd-din Mahmud el-Cendî onun ölümü üzerine yazdığı mersiyede şöyle demektedir¹³:

"Dünya'nın halifesi ve insanlığın sözü, ma'na denizi, derin bilgilerin kaynağı göçtü"

"Şeyhu'l-İslam'ın ölümünden sonra olgunluk ve aydınlıktan eser kalmadı. Keşke o aramızdan ayrılmasaydı"

"Ondan sonra problemlerin çözücüsü, gerçekleri ortaya koyan kaldı mı?"

"Ondan başka karanlık vadileri sabah yıldızı gibi zirvede parlayıp ışık saçan var mı"

"Ey asrımızın şeyhi ve karanlık labirentlerde bize yol gösteren sana selâm olsun!"

Bugün Konya Yusufâğa Kütüphanesi'nde Sadrû'd-din Konevî'nin vakfı olan 168 kitap bulunmaktadır. Bu kitaplardan bir kısmı S. Konevî'nin ölümünden sonra onun kütüphanesine vakfedilen kitaplardır. Bizzat kendisinden intikal eden kitaplarda onun temellük imzası veya vakıf kaydı bulunmaktadır¹⁴. Konevî'ye ait olan bu kitapların pek çoğunun kıraat ve sema kayıtlarında, kenar notlarında hocalarının, yakınlarının, kendisinin ve talebelerinin el-yazıları bulunmaktadır¹⁵.

Tarih boyunca dönem dönem S. Konevî'nin koyduğu vakıf şartlarında da yer aldığı üzere yerine rehin konularak Konevî'nin bazı kitapları kütüphanesinden alınmış ve fakat

¹² BKz. Burada Levha: V.

¹³ Bu mersiye Cendî'nin "Nafhatu'r-rûh ve tuhfetü'l-fütûh" adlı eserindedir. Bkz. Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, Hüseyin çelebi kısmı, nr. 1183, yp. 120^b. Devrin tarihçisi Kerimü'd-din Aksarayî (Musameretü'l-ahbâr, Ankara 1944, s. 119-120) bu mersiye'yi kitabına almıştır.

¹⁴ Bkz. Levha: IV.

¹⁵ Levha: IV-V.

bilemediğimiz sebeplerden dolayı yerine iade edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır¹⁶. Sadru'd-din Konevî'nin bir çok kitabı bu şekilde zayi olmuştur. Meselâ İstanbul İslâmî Eserler Müzesi'ndeki "el-Futûhâtü'l-Mekkiyye" nüshası vaktiyle Konya'da bulunuyordu. Muhtemelen iare yoluyla İstanbul'a götürülmüş ve geri iade edilmemiştir. Keza Meccü'd-din İbnü'l-Esîr'in "Câmi'u'l-usûl" adlı eserinin altı cildi Konya Yusufâğa Kütüphanesinde olduğu halde bir cildi-ki müellif nüshasıdır- Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'ndedir. Bu cild vaktiyle S. Konevî'nin Kütüphanesi'nde idi.

Sadru'd-din Konevî'nin damadı Afifü'd-din ve kızı Sekîne'ye intikal eden eserlerin izini sürmek mümkün olmamaktadır. S. Konevî ile Ahi Evren diye bilinen Hâce Nasîrü'd-din Mahmud sürekli olarak birbirlerine mektuplar yazıyorlardı ve yazdıkları eserlerini birbirlerine gönderiyorlardı¹⁷. Ancak Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-din Mahmud 1261 yılının Nisan ayında Kırşehir'de öldürülünce, eserleri takibata maruz kalmış ve büyük ölçüde imha edilmiştir. Bu yüzden bir çok eserleri kaybolmuş ve günümüze gelmemiştir. Günümüze gelenler de ancak tek nüsha veya iki nüsha olarak kütüphane izbelerinde tesadüfen günümüze gelebilmişlerdir.

Ahi Hâce Nasîrü'd-din'in bazı eserleri Sadru'd-din Konevî'nin terekesi olan kitaplar arasında bulunuyordu. Sonraki asırlarda Ahi Evren Hâce Nasîr'in eserlerini S.Konevî'nin kitapları arasında bulanlar, bu eserlerin ona ait olduğunu sanmışlar ve ona nisbet etmişlerdir. Bu iki bilge kişinin birbirlerine yazdıkları mektuplardan bu durumu öğrenmekteyiz. Bu yüzden ki, Ahi Hâce Nasîrü'd-din'in "Tabsiratü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi", "Tuhfetü'ş-Şekür" ve "Metali'u'l-İman" gibi Farsça olan eserleri Osmanlı uleması tarafından Sadru'd-din Konevî'ye nisbet edilmiştir. Oysa iyi bilinen bir husustur ki, S.Konevî hiç Farsça eser kaleme almamıştır. Ahi Evren'in bu eserleri de S.Konevî'nin varislerinin elinde bulunuyordu. Araştırmacılar bu eserleri orada görme imkanını bulmuşlardır.

Son olarak esefle şunu belirtmek durumundayım. Geçtiğimiz yıl Konya Yusufâğa Kütüphanesi'nden 173 kitap çalınmıştır. Bu çalınan kitapların büyük bir kısmı Sadru'd-din Konevî'nin koleksiyonuna ait kitaplardır. Bu konunun davası Konya 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nde devam etmektedir. İnşâ Allah bu değerli kitaplar bulunur ve yerine konular ve böylece Türkiye Selçukluları dönemi arşivi niteliğindeki bu koleksiyon dağılmaktan kurtulur.

¹⁶ O dönemde böyle rehin koyarak kitap iare etmek yaygın olarak uygulanıyordu. Bu yolla kitaplar uzak yerlere götürülüyordu. Meselâ: Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki bir "Divân-ı kebir" nüshası rehin karşılığında iare edilerek Herat'a götürülmüştür. Kitap yıllarca orada kalmış, Heratlı ünlü yazar ve mutasavvif Hüseyin Vâiz el-Kâşifî kitaba kenar notları yazmış ve sonuçta kitap tekrar Mevlânâ dergahına iade edilmiştir. Bkz. Divân-ı kebir, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nr. 67.

¹⁷ Bkz. M. Bayram, "Sadru'd-din Konevî İle Ahi Evren Şeyh Nasîrü'd-din'in Mektuplaşması", S. Ü. *Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, II, 63-64.